

Dr hab. Agnieszka Żyta, prof. UWM
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
Wydział Nauk Społecznych
Katedra Pedagogiki Specjalnej

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Urszuli Smok pt. *Dyskurs choroby i niepełnosprawności w wybranych czasopismach społeczno-politycznych. Analiza socjopedagogiczna*, przygotowanej pod kierunkiem naukowym dr. hab. Marcina Wlazła, prof. US

Przedłożona do recenzji praca ma charakter obszernego, liczącego 421 stron opracowania o charakterze empirycznym.

Pani mgr Urszula Smok postawiła sobie za cel zbadanie „dyskursu choroby i niepełnosprawności w czasopismach społeczno-politycznych” (s. 5), opierając swoje badania na teorii poststrukturalizmu i osadzając je w obszarze disability studies (studiów nad niepełnosprawnością). Autorka tym samym wpisuje się w interesujący nurt badań obecny we współczesnej pedagogice specjalnej, a zapoczątkowany przez wartościowe i wówczas nowatorskie prace na temat dyskursu niepełnosprawności intelektualnej autorstwa Joanny Rzeźnickiej-Krupy (2007) czy Agnieszki Woynarowskiej (2010). Ponadto mgr Urszula Smok zgodnie z podejściem m.in. Dana Goodley’a (2011) przedstawiciela disability studies w swojej pracy stara się łączyć podejście interdyscyplinarne z zakresu pedagogiki specjalnej, disability studies, językoznawstwa czy nauk o mediach słusznie podkreślając, że „niepełnosprawność należy rozpatrywać na wielu płaszczyznach i poziomach w ujęciu interdyscyplinarnym oraz holistycznym, angażując różne dyscypliny naukowe” (s. 171). Stanowi to o wartości ocenianej pracy, przyczyniając się do wypełnienia jednego z warunków stawianych pracom doktorskim czyli oryginalnego rozwiązania problemu badawczego.

Oceniając rozprawę doktorską, najpierw odniosę się do struktury treści oraz teoretycznych podstaw badań. w dalszej części skupię się na założeniach metodologicznych i prezentacji wyników badań własnych Doktorantki, aby przejść do sformułowania konkluzji końcowej.

Struktura pracy oraz teoretyczne podstawy badań

Struktura pracy ma uporządkowany, poprawny układ, typowy dla opracowań naukowych o charakterze empirycznym, zawierający część teoretyczną, metodologiczną i empiryczną. Rozprawa składa się ze wstępu (ss. 4-7), pięciu rozdziałów merytorycznych (ss. 8- 289), zakończenia (ss. 290-295), bibliografii obejmującej publikacje przede wszystkim polskie, ale także kilka obcojęzycznych (ss. 296-318), wykazu aktów prawnych (ss. 318-319), źródeł internetowych (ss.319-321), a także wyodrębnionej bibliografii przedmiotowej czyli publikacji użytych do analizy dyskursu (ss. 322-331). Pracę uzupełnia spis tabel, schematów fotografii i rysunków oraz aneksów złożonych z trzech załączników (ss. 335-416) prezentujących nakłady sprzedaży czasopism analizowanych w pracy, liczbę artykułów z lat 2004-2015 oraz wykaz analizowanych artykułów wraz z przyporządkowanym im dyskursem. Pracę kończy streszczenie w j. polskim i angielskim.

Pierwszy rozdział teoretyczny dotyczy przedstawienia pojęcia dyskursu jako perspektywy teoretyczno-badawczej. Autorka wychodząc od nakreślenia rozumienia poststrukturalizmu, ponowoczesności oraz postmodernizmu, przedstawia współczesne poglądy z perspektywy filozofii poststrukturalnej na temat dyskursu jako sfery praktyki językowej. Szczególnie dokładnie skupia się na studiach nad dyskursem Michela Foucaulta, aby przejść do przybliżenia cech współczesnego dyskursu publicznego i prywatnego ze szczególnym naciskiem na ukazanie dyskursu medialnego i jego znaczenia w funkcjonowaniu społeczno-kulturowym człowieka. Takie wprowadzenie jest uzasadnione i istotne z punktu widzenia przeprowadzonych badań na temat dyskursu choroby i niepełnosprawności obecnego w czasopiśmie społeczno-politycznych. Rozdział jest wyczerpujący, logicznie skonstruowany, oparty na współczesnej literaturze przedmiotu (szkoda, że w stosunkowo niewielkim stopniu Autorka odnosi się do interesujących pozycji obcojęzycznych z tego zakresu m.in. Jan Grue, 2011, 2015 czy Per Solvang 2000).

W rozdziale drugim dotyczącym medyczno-społecznych kontekstów analizy dyskursu choroby i niepełnosprawności, p. mgr Urszula Smok przybliży terminy zdrowia i choroby zarówno w naukach medycznych, jak i społecznych oraz analizuje współczesne modele niepełnosprawności. Także ten rozdział świadczy o dobrym przygotowaniu merytorycznym Autorki, sięgającej do najważniejszych pozycji literatury przedmiotu. Pewien niedosyt powstaje, jeśli chodzi o podejście p. mgr Urszuli Smok do prezentowanego materiału. Ma on bardziej charakter sprawozdawczy niż podsumowujący czy krytyczny. Autorka prezentując

poglądy wybranych autorów dotyczące opisywanych wątków rzadko je porównuje, szuka podobieństw czy różnic, jeszcze rzadziej przedstawia własne zdanie na omawiane zagadnienia.

Mimo pewnych przedstawionych uwag krytycznych stwierdzam, że część teoretyczna pracy sprawia pozytywne wrażenie – p. mgr Urszula Smok umiejętnie przedstawia zagadnienia dotyczące dyskursu oraz jego medyczno-społecznych aspektów, potwierdzając swoje kompetencje intelektualne niezbędne w drodze do awansu akademickiego. Tym samym spełnia istotny warunek, wykazuje się ogólną wiedzą teoretyczną w dyscyplinie naukowej, w której zrealizowała swój projekt badawczy.

Metodologia badań

Rozdział trzeci dotyczący założeń metodologicznych i problematyki badań własnych opisuje paradygmat interpretacyjny, w którym zostały one osadzone, przedmiot i cele badań, problemy badawcze, a także metodę analizy dyskursu zastosowaną przez Autorkę w jej eksploracjach empirycznych. Ponadto w rozdziale tym został omówiony dobór materiału badawczego.

Mgr Urszula Smok swoje badania osadziła w paradygmacie interpretacyjnym tłumacząc to tym, że „koncentruje się on na całościowym oglądzie i interpretacji ludzkiej rzeczywistości, nadaje badaniom jakościowy status naukowej prawomocności” (s. 88). Jest to wybór ze wszech miar uzasadniony, Autorka przyjęła postawę badacza rozumiejącego, wyjaśniającego rzeczywistość zewnętrzną. W sposób wyczerpujący i interesujący wyjaśnia zarówno istotę paradygmatu interpretacyjnego, jak i uzasadnia jego wybór przy własnym projekcie badawczym. Ciekawą propozycją jest schemat własnego autorstwa (s.93) opisujący strukturę badań własnych.

Przedmiotem badań Doktorantki stał się dyskurs choroby i niepełnosprawności w czasopiśmie społeczno-politycznych, a celem – „poznanie, jak choroba i niepełnosprawność są konstruowane w dyskursie prasowym na łamach czasopism społeczno-politycznych” (s. 91). Materiałem badawczym stało się 285 tekstów wybranych spośród 816 artykułów umieszczonych na łamach 8 polskich czasopism o charakterze społeczno-politycznym wydanych w latach 2004-2015. Czasopisma zostały wybrane pod kątem reprezentowanego profilu ideowego, wyników cytowań oraz popularności na rynku wydawniczym (por. s. 104). Szkoda, że zabrakło wytłumaczenia dlaczego akurat te 285 tekstów

zostało wybranych do szczegółowej analizy i dlatego liczba analizowanych artykułów spośród branych pod uwagę czasopism waha się od 3 do 71.

Do sformułowanego problemu głównego badań Autorka przyporządkowała 8 pytań szczegółowych (z czego dwa z nich – pierwsze i szóste podzieliła na dwa podpytania). Zostały one sformułowane w sposób właściwy i wyczerpujący. Pewne wątpliwości w kontekście badania samych artykułów, a nie jego odbiorców czyli czytelników, może budzić pytanie piąte „Jakie może być rozumienie dyskursu choroby i niepełnosprawności przez odbiorcę w czasopismach społeczno-politycznych?”. Jednak ta wątpliwość ma raczej charakter dyskusyjny, zwłaszcza w świetle uwag Małgorzaty Lisowskiej-Magdżiarz (2006), która wymienia możliwość uzyskania informacji na temat rezultatu czyli jak badany dyskurs może być rozumiany przez odbiorców.

Oprócz analizy lingwistycznej Autorka uwzględniła kontekst czyli teorię poststrukturalizmu i disability studies. Wykorzystała mapę kluczowych pojęć współczesnych studiów nad niepełnosprawnością autorstwa Doroty Podgórskiej-Jachnik, jednocześnie – co zasługuje na podkreślenie – stworzyła własną mapę dyskursów. Metodą wykorzystaną w badaniach własnych jest analiza dyskursu, szczegółowo opisana w jednym z podrozdziałów. Autorka odnosząc się do literatury przedmiotu prezentuje trzy kierunki badań w analizie dyskursu: lingwistyczną, socjologiczną oraz krytyczną analizę dyskursu. Szkoda, że zabrakło jasnego podkreślenia jaki kierunek/kierunki stosuje w swoich analizach mgr Urszula Smok. Podkreśla jednak, że jej „badania nie są osadzone w paradygmacie krytycznym, lecz interpretatywnym. Zawierają natomiast pewien wątek interpretacji krytycznych związanych z różnymi aspektami kontekstu tworzącego dyskurs choroby i niepełnosprawności w badanych periodykach.” (s.103).

Reasumując, część metodologiczna pracy jest dobrze osadzona w literaturze przedmiotu, w sposób rzeczowy i wyczerpujący omawia główne założenia badawcze projektu, świadczy o dobrym warsztacie pisarskim i merytorycznym Autorki.

Prezentacja i interpretacja wyników badań

Rozdział czwarty dotyczy tematów oraz form dyskursu choroby i niepełnosprawności. Kolejne podrozdziały skupiają się na głównych wątkach tematycznych prasowego dyskursu, jego formalnym wymiarze (gatunkach oraz stylach wypowiedzi), a także analizie języka prasowego dyskursu choroby i niepełnosprawności.

Mgr Urszula Smok poddając analizie teksty z przedziału jedenastu lat, z periodyków społeczno-politycznych („Newsweek Polska”, „Polityka”, „Wprost”, „Przekrój”, „W Sieci”, „Uważam Rze”, „Do Rzeczy” oraz „Gość Niedzielny”) wyodrębniła dwie podstawowe grupy dyskursów na temat choroby i niepełnosprawności: „o czymś”/”jakiś”, gdzie podstawowym wyznacznikiem stał się temat dyskursu (w tym obszarze Autorka wymienia 14 szczegółowych dyskursów) oraz „czyjs”, gdzie istotny jest nadawca dyskursu (tu znalazły się trzy szczegółowe rodzaje dyskursów). Wymienione dyskursy stanowiące korpus wstępny, w toku dalszych analiz zostały zredukowane do szczegółowo omówionych pięciu dyskursów (medycznego, wokół inkluzji, opiekuńczo-rodzicielskiego, osób publicznych oraz wokół przemilczeń). W podrozdziale pierwszym Autorka prezentuje charakterystykę siedemnastu dyskursów wyodrębnionych w korpusie wstępnym. Wyjaśnia także sposób zawężania pola badawczego dyskursów poprzez zestawienie własnych kategorii dyskursów z mapą kluczowych dyskursów i pojęć obecnych w disability studies zaproponowanych przez Dorotę Podgóorską-Jachnik (2016).

W kolejnym podrozdziale Autorka omawiając gatunki obecne w prasie społeczno-politycznej (reportaż, raport, artykuł publicystyczny, felieton, wywiad prasowy, list do redakcji) podaje ich przykłady z pozycji analizowanych. Jednocześnie podkreśla, że nie wyczerpują one „listy analizowanych tekstów” (s. 129). W dalszej części zostają przybliżone style wypowiedzi w gatunkach prasowych, a następnie zanalizowany język prasowy omawianego dyskursu, ze szczególnym naciskiem na metaforę, retoryczne użycie liczb oraz pytania retoryczne. W obu przypadkach opis ilustrowany jest przykładami tekstów zakwalifikowanych przez Autorkę do danej grupy środków językowych. Kolejny podrozdział poświęcony został niewerbalnym elementom przekazu tzn. zdjęciom okładkowym, fotografiom uzupełniającym treści artykułu, grafikom komputerowym, rysunkom oraz reklamom. Pani mgr Urszula Smok przedstawia 14 okładek z różnych czasopism. Oprócz danych dotyczących tytułu widniejącego na okładce, numeru i tytułu czasopisma oraz opisu danego zdjęcia, przedstawiona jest krótka interpretacja odbioru danej okładki wraz z przyporządkowaniem do rodzaju dyskursu. Brakuje informacji czy są to wszystkie okładki dotyczące choroby i niepełnosprawności z czasopism wybranych do analizy w danym przedziale czasowym czy też wybrane przez Autorkę z większego zbioru. Jeśli zachodziłaby ta druga sytuacja należałoby wyjaśnić według jakich kryteriów te właśnie okładki zostały opisane. Podobna sytuacja dotyczy analizy 10 fotografii związanych z niepełnosprawnością i chorobą, omawianych w dalszej części przez Doktorantkę, 13 rysunków czy 8 reklam. One także zostały opisane pod względem

treści, niekiedy kolorystyki oraz uzupełnione o własną interpretację i przyporządkowanie do rodzaju dyskursu. Rozdział IV kończy część poświęcona specyfice języka dyskursu choroby i niepełnosprawności w odniesieniu do świata pojęciowego pedagogiki specjalnej i disability studies. Przedstawienie zmian językowych oraz najnowszych trendów i poglądów na terminologię dotyczącą niepełnosprawności jest interesującym podsumowaniem tej części analizy badań.

Rozdział V dotyczy analizy prasowego dyskursu choroby i niepełnosprawności. Kolejno opisuje wyodrębnione na podstawie analizy artykułów pięć rodzajów dyskursu: medyczny, wokół inkluzji, opiekuńczo-rodzicielski, osób publicznych, wokół przemilczeń. Końcowy podrozdział dotyczy natomiast przemian dyskursu i niepełnosprawności w kontekście współczesnych problemów pedagogiki specjalnej. Jest to rozdział najobszerniejszy, świadczący o dobrym panowaniu nad obszernym materiałem badawczym, napisany ładnym językiem i świadczący o wysokim poziomie wnikliwości badawczej.

W podrozdziale poświęconym dyskursowi medycznemu na s. 209-211 Autorka dołączyła kilka tekstów z lat 2018-2019 z „Nesweek Polska” oraz „Gazety Wyborczej”, mimo ich wcześniejszego nie uwzględnienia wśród pism i roczników analizowanych. Chciała w ten sposób poszerzyć zakres tekstów poświęconych problematyce ruchu antyszczepionkowego i zwrócić uwagę na aktualność podejmowanej tematyki. Rozumiejąc jej zamysł jednocześnie uważam, że ta informacja powinna być umieszczona także w przypisie lub tekście rozdziału dotyczącego metodologii, w którym opisano liczbę artykułów, ich źródło, przedział lat wydania.

Jak stwierdza Autorka: „Analiza prasowego dyskurs wokół inkluzji wskazuje na wykluczenie w kontekście instytucjonalnym (edukacja), kulturowym, politycznym oraz społeczno-ekonomicznym osób z niepełnosprawnościami.” (s. 238). Teza ta jest poparta szeregiem przykładów – p. mgr Urszula Smok w wyczerpujący i logiczny sposób przedstawia poszczególne rodzaje wykluczenia obecne we współczesnym dyskursie prasowym, jednocześnie prowadząc rodzaj dyskusji poprzez porównywanie swoich wniosków z literaturą przedmiotu na ten temat. Świadczy to o dobrym przygotowaniu merytorycznym i potrzebnym na tym etapie badawczym krytycznym podejściu do analizowanego materiału badawczego.

Równie interesujące i wartościowe poznawczo są opisy kolejnych dyskursów. Opiekuńczo-rodzicielski opiera się przede wszystkim na wypowiedziach rodziców osób z niepełnosprawnościami zawartych zarówno w wywiadach prasowych, jaki i innych formach

np. reportażach. Dyskurs osób publicznych to z kolei analiza tekstów opartych na historiach znanych osób (aktorów, piosenkarzy, dziennikarzy, sportowców, tzw. osób medialnych), które doświadczyły ciężkiej choroby lub niepełnosprawności. Autorka wyróżnia wśród nich pewne szczegółowe dyskursy m.in. tożsamościowy, emancypacyjny, inspiration porn czy informacyjny. Oba rodzaje dyskursów wydają się szczególnie ważne dla innych osób z niepełnosprawnościami, jako ukazujące tzw. prawdziwe historie osób podobnych do nich czy przeżywających podobne wyzwania. Zapoznając się z nimi mają one większą możliwość utożsamiania się czy inspirowania przykładami pozytywnymi. Ostatni z omawianych dyskursów to tzw. dyskurs wokół przemilczeń dotyczący tematów tabu. Doktorantka skupiła się tu na tekstach poświęconych „seksualności osób niepełnosprawnych, (...) aseksualności, (...) miłości, (...) homoseksualizmowi oraz (...) seksualności osób starszych” (s. 279). W przypadku tego rodzaju dyskursu – na co słusznie zwraca uwagę mgr U. Smok – nadawcą w przywoływanych tekstach są jedynie specjaliści, co nie daje możliwości usłyszenia głosu samych zainteresowanych.

Ostatni podrozdział z tej części zatytułowany został „Przemiany dyskursu choroby i niepełnosprawności a współczesne problemy pedagogiki specjalnej”. Mimo interesującego zamysłu, aby przedstawić zmiany tematyki i nowych tendencji w ujmowaniu choroby i niepełnosprawności w tekstach z lat 2004-2015, podrozdział ten uznaję za najmniej udany. Sprawia wrażenie nieco chaotycznego (podobnie jak wybór przytaczanych artykułów) i chociaż Autorka zastrzega, że opisane przez nią teksty nie wyczerpują „zainteresowań współczesnej pedagogiki specjalnej czy *disability studies*, lecz stanowią jedynie wycinek opisywanej przez autorów rzeczywistości i są propozycją do dalszych rozważań” (s. 288), być może bardziej dogłębnie uczynione analizy czy podsumowanie sprawiłoby, że ten ważny z punktu widzenia połączenia analizy dyskursu prasowego z badaniami współczesnej pedagogiki specjalnej czy *disability studies* byłby bardziej spójny i wyczerpujący. Ponownie zachęcam Doktorantkę do większej śmiałości w formułowaniu własnych wniosków, tworzeniu autorskich podsumowań, wynajdowaniu podobieństw i różnic w analizowanych wątkach.

Pracę zamyka Zakończenie stanowiące zwięzłe, ale jednocześnie rzeczowe i wyczerpujące podsumowanie zaprezentowanego projektu badawczego, w którym Autorka umiejętnie ukazuje konteksty interpretacyjne oraz wnioski płynące z dokonanych analiz dyskursu choroby i niepełnosprawności.

Reasumując, mimo pewnych uwag krytycznych uznaję tę część za wartościową i świadczącą o dobrym warsztacie metodologicznym oraz osadzeniu w literaturze przedmiotu,

o na ogół umiejętnym panowaniu nad bogatym materiałem badawczym a także - co zasługuje na szczególne podkreślenie – posługiwaniu się pięknym i zrozumiałym językiem.

Konkluzja

Art. 13 ust. 1 Ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. z 2016 r., poz. 882, 1311) brzmi: „Rozprawa doktorska przygotowywana pod opieką promotora albo pod opieką promotora i promotora pomocniczego (...) powinna stanowić oryginalne rozwiązanie problemu naukowego lub oryginalne dokonanie artystyczne oraz wykazywać ogólną wiedzę teoretyczną kandydata w danej dyscyplinie naukowej lub artystycznej oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej lub artystycznej”.

Podsumowując analizę przedstawionej do oceny rozprawy doktorskiej mgr Urszuli Smok pt. *Dyskurs choroby i niepełnosprawności w wybranych czasopismach społeczno-politycznych. Analiza socjopedagogiczna*, można stwierdzić, że Autorka wykazała się dużą wiedzą teoretyczną i dobrymi umiejętnościami samodzielnego prowadzenia pracy naukowej.

Uznając, że rozprawa mgr Urszuli Smok spełnia warunki ustawowe stawiane pracom doktorskim wnoszę o dopuszczenie Autorki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Dr hab. Agnieszka Żyta, prof. UWM

Olsztyn, 18 listopada 2019 roku